

REPORTATGE

L'ATLES DE LES ORQUÍDIES D'OSONA

A Osona s'han detectat 60 de les més de 80 espècies d'orquídies silvestres que hi ha documentades a Catalunya. El Grup de Naturalistes d'Osona ha recollit dades de les 9.500 localitzacions que s'han trobat, essent les zones limítrofs amb la Garrotxa, el Ripollès i el Moianès i en ple Montseny les més riques en diversitat.

Abella *Andrena carbonaria* pol·linitzant una flor d'abellera de la passió ('*Ophrys passionis*'). Els pol·linis (masses de pol·len de color groc) se li enganxen al cap mentre intenta sense èxit la còpula

Text: Guillem Bagaria
Fotografia: Guillem Bagaria/David Vilasís

A Catalunya hi ha poc més de 80 espècies d'orquídies silvestres que creixen de forma espontània als nostres boscos i prats. Són molt diferents de les orquídies tropicals que la majoria de gent té en ment quan es parla d'aquestes plantes i, tot i ser de flors més diminutes, les seves formes i colors, si ens hi fixem bé, són tan o més espectaculars. Un dels pètals, el label, és habitualment molt acolorit i presenta formes molt variades, des d'un eixamplament i augment de mida respecte els altres pètals, fins a una forma que recorda esquemàticament una persona, com en la flor de l'home penjat (*Orchis anthropophora*), o que imita una abella en el cas de les abelleres (*Ophrys* spp.).

A part de tenir un alt valor estètic, les orquídies també són grans indicadors d'un bon estat ecològic dels ambients on viuen, ja que no suporten els llocs alterats per un trepig

excessiu, moviments de terres o contaminació per nitrats. A més a més, la majoria d'espècies són pròpies de prats, que a Osona eren mantinguts en gran part per ramats d'ovelles. Aquests ramats, però, han anat minvant a la nostra comarca durant les últimes dècades i actualment han pràcticament desaparegut. Els prats que queden cada cop es van emmatant més, o bé s'han transformat en pastures intensives de vaques, i es converteixen en tots dos casos en hàbitats molt desfavorables per a les orquídies i moltes altres plantes d'aquests ambients tan rics en espècies. A part de la transformació dels hàbitats, la urbanització i la construcció d'infraestructures cada cop deixen menys espai als hàbitats naturals. Tot això ens aboca de forma gradual, però constant, a una important pèrdua de biodiversitat si la situació no es reverteix.

Per tot això i també perquè, a part de ser bones indicadors de l'estat ecològic dels hàbitats, les orquídies compten amb un gran nombre d'adeptes entre els naturalistes i els fotògrafs

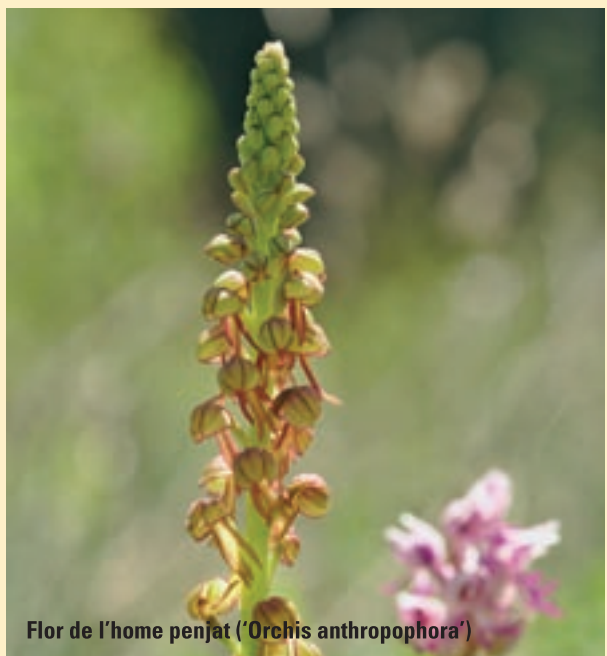
Orquídia fantasma ('*Epipogium aphyllum*').

Abellera de mirall ('*Ophrys speculum*')

per la seva bellesa i per la raresa d'algunes d'elles, l'any 2013 un conjunt de persones del Grup de Naturalistes d'Osona-ICHN vam decidir d'engegar un projecte de ciència ciutadana sobre les orquídiades de la comarca. L'objectiu principal d'aquest projecte és el de conèixer millor quines espècies d'orquídiades creixen de forma silvestre a Osona, on les podem trobar i quan floreixen. Aquesta feina de recerca és la que després ens permet desenvolupar tasques de conservació i de divulgació. Com a projecte de ciència ciutadana porta implícit el fet d'obrir el coneixement a la societat, ja que és també la societat la que fa possible el projecte amb la seva participació en la cerca d'orquídiades. Així, mirem de fer arribar el coneixement obtingut a les persones interessades en el medi natural de la comarca, a través de sortides per anar a veure orquídiades *in situ* i xerrades divulgatives sobre les orquídiades i el projecte. Però el projecte tampoc tindria sentit si tot aquest coneixement quedés només en informació teòrica; l'objectiu final és que sigui útil per a la conservació de les orquídiades i els hàbitats on viuen.

Amb cinc anys de projecte, més de 30 persones han recollit dades de 9.500 localitzacions d'orquídiades silvestres de 60 espècies de 16 gèneres diferents per tota la comarca d'Osona. Algunes d'aquestes espècies, com la flor caputxina (*Anacamptis pyramidalis*) o l'abellera catalana (*Ophrys catalaunica*) són força abundants i es troben per gairebé tota la comarca, principalment en prats mediterranis. D'altres, en canvi, són força més rares a Osona o les trobem localitzades a determinades zones. Als llocs més elevats de la comarca podem trobar-hi espècies pròpies del Pirineu, com l'orquídiada verda (*Coeloglossum viride*) o l'orquídiada sambucí (*Dactylorhiza sambucina*) en prats montans al Montseny, Collsacabra, Puigsacalm i Santa Magdalena. En canvi, altres espècies més termòfiles, com les mosques grosses (*Himantoglossum*

Flor de l'home penjat ('*Orchis anthropophora*')

robertianum), es troben principalment a la zona sud de la comarca i són més rares cap al nord i a zones elevades. En alguns casos, com en el de l'orquídiada provençal (*Orchis provincialis*), els requeriments de substrat són força estrictes i només es troba en prats i matollars de les zones de gresos i conglomerats des del Brull fins a Vilanova de Sau. L'abellera de mirall (*Ophrys speculum*), en canvi, es troba dispersa per tota la comarca, però és localment molt escassa, degut a que la vespa que la pol·linitza és pròpia de zones més càlides i no es coneix d'Osona, on seria molt rara o inexistent.

Les zones més riques en espècies d'orquídiades són els límits amb la Garrotxa i el Ripollès, juntament amb la part sud de la plana, tocant al Moianès i al Montseny. Totes aquestes zones presenten un gradient d'altitud i força diversitat d'hàbitats, sovint encara amb fragments del mosaic agroforestal típic de la ramaderia i agricultura tradicionals, que afavoreixen la presència d'orquídiades amb necessitats ecològiques diferents (temperatures més elevades o menys, espais oberts, boscos...). En canvi, les zones paisatgísticament més homogènies, com són la major part de la Plana de Vic i les Guilleries, són força pobres en orquídiades. Entre els pobles, els polígons i les carreteres del centre de la Plana, dominen les grans extensions de conreus, amb poc

Galls ('*Serapias lingua*')

hàbitat natural per a les orquídiades. El cas de les Guilleries seria l'oposat; una àrea molt poc poblada, amb masos aïllats, i on s'ha abandonat gran part de la ramaderia i agricultura que hi havia, i s'ha donat pas a grans masses boscoses contínues, on hi trobem poques espècies d'orquídiades, les que prefereixen els boscos i creixen bé a l'ombra, com l'epipactis de fulla ampla (*Epipactis helleborine*) o el niu d'ocell (*Neottia nidus-avis*).

En aquests últims anys s'han dut a terme algunes experiències en conservació dins l'àmbit del projecte, amb resultats diversos. Mentre que per un malentès amb el masover pel que fa a la localització exacta d'un prat humit amb orquídiades laxiflor (*Anacamptis laxiflora*), els cavalls el van sobrepassar, en un altre cas es va poder salvar gran part d'una de les principals poblacions de mosquera petita (*Ophrys subinsectifera*) de Catalunya. En aquest segon cas, primer l'acumulació de branques per una tallada d'arbres i després les obres d'una carretera amenaçaven part de la població. Amb una jornada de voluntariat es van retirar les branques i la població es va recuperar bé. Posteriorment, el contacte a temps amb la Diputació de Barcelona abans de l'inici de les obres va permetre delimitar la població i fer un tancat per a evitar l'entrada de maquinària i afectar-la el mínim possible. En el futur esperem que les dades recollides puguin ser d'utilitat per conservar moltes més orquídiades, sobretot d'espècies escasses o vulnerables, i el seu hàbitat.

En la fase actual del projecte ja disposem de prou informació per començar a donar forma al llibre de l'Atlas de les Orquídiades d'Osona, que reflectirà els resultats de tots aquests anys de cerca d'aquestes plantes per tota la comarca. Mentrestant, es pot trobar part d'aquesta informació en forma de mapes al web <http://mapa-orquidies.gno.cat>.

Troballes destacades

La majoria de les citacions d'orquídiades fetes durant el projecte de l'Atlas de les Orquídiades d'Osona són d'espècies força comunes a la comarca i a Catalunya. Això no vol dir que es puguin trobar a tot arreu, sinó que no és estrany trobar-ne alguns individus als boscos o prats ben conservats, segons les seves preferències. Algunes espècies fins i tot poden fer poblacions importants, de desenes, centenars o, fins i tot, milers de plantes, com l'orquídiada sambucí (*Dactylorhiza sambucina*) o els galls (*Serapias lingua*). No obstant això, a Osona també hi ha espècies força més rares, amb poblacions molt localitzades i escasses. Durant aquest projecte hem trobat noves poblacions d'espècies poc comunes com *Epipactis exilis* o *Ophrys sulcata*. La primera l'hem localitzat al Montseny osonenc per primer cop, tot i que ja es coneixia del Collsacabra i Puigsacalm, mentre que la segona és nova per Osona, al Collsacabra, prop d'altres poblacions de la Garrotxa. Més interessant encara és la troballa d'alguns individus d'orquídiada insular (*Dactylorhiza insularis*) a Taradell, ja que a Catalunya només es coneix de les Muntanyes de Prades (on n'hi ha poblacions relativament importants) i de Sant Llorenç del Munt (on sembla que actualment hauria desaparegut). Per tant, aquesta població està a molts quilòmetres de les més properes. El cas més excepcional, però, és el de l'orquídiada fantasma (*Epipogium aphyllum*), en perill d'extinció i protegida a Catalunya, amb només tres localitats. Rep aquest nom perquè, a més de ser molt rara a tota la seva àrea de distribució (Euràsia), és molt difícil de trobar per la seva mida petita, color poc viu (no té clorofil·la), i pel fet que pot passar-se diversos anys sense aparèixer a la superfície, ja que només desenvolupa tija els anys que floreix. Al Montseny s'havia trobat per primer cop l'any 2009, però no s'havia retrobat des de l'any 2013. Amb aquesta nova població s'obre una nova porta per a la conservació d'aquesta espècie al Massís del Montseny.

L'engany de les orquídiades

Moltes orquídiades tenen formes força particulars de pol·linització. Els galls (*Serapias* spp.) tenen les flors en forma de tub, que són utilitzades per petites abelles com a refugi. Les flors d'algunes espècies, com les mosques grosses (*Himantoglossum robertianum*), enganyen els pol·linitzadors imitant en forma i color flors d'altres espècies que ofereixen recompenses (nèctar i pol·len) als pol·linitzadors (decepció alimentària). Les abelles (*Ophrys* spp.), però, són les que han desenvolupat un sistema més sofisticat d'engany, la decepció sexual. Les flors d'aquestes plantes imiten la forma i fins i tot l'aroma de les femelles d'abelles (diferents espècies segons l'espècie d'orquídiada) i, quan els mascles intenten copular-hi sense èxit, s'emporten els pol·linis (masses de pol·len) enganxats al seu cap o abdomen. Altres espècies també opten per sistemes tradicionals, oferint nèctar a papallones, abelles i borinots. I si el sistema falla, algunes espècies fins i tot poden autopollinitzar-se.